

KNJIGA KRALJEVA I BUDALA

1

Zločin koji će se dogoditi nekih četrdeset godina kasnije bio je nagovešten u jednom peterburškom listu avgusta hiljadu devetsto šeste godine. Članci su izlazili u nastavcima a potpisivao ih je glavni urednik tih novina izvesni Kruševan, A. P. Kruševan, koji je kao podstrekivač pogroma u Kišinjevu imao na duši pedesetak ubistava. (Po polumračnim odajama leže u lokvama krvi unakažena tela muškaraca, a silovane devojčice izbezumljenih očiju zure u prazno iza teških pokidanih zavesa. Prizor je, međutim, stvaran, kao što su stvarni i leševi. U toj košmarnoj scenografiji samo je sneg veštački. „*Po ulicama, razbacani komadi nameštaja, ogledala, razbijenih lampi, rublje i odeća, madraci, razvaljene perine. Ulice su pokriveno snegom: svuda je popadalo paperje, pa i po drveću.*“) Kruševanu će, dakle, pripasti slava da je prvi objavio dokument kojim se dokazuje postojanje sveopšteg komplota protiv hrišćanstva, cara i postojećeg reda stvari. On, međutim, ne otkriva *poreklo* tog tajanstvenog dokumenta – na osnovu kojeg podiže optužnicu – i zadovoljava se samo uzgrednom napomenom da je reč o tekstu koji je napisan „negde u Francuskoj“. Anonimni prevodilac dao mu je naslov *Zavera ili Gde su koreni rasula evropskog društva*.

Kruševan podnosi carskoj cenzuri proširenu verziju *Zavere* i ona će se, pod visokim patronatom Carske garde, pojaviti, u vidu knjige, godinu dana kasnije. Izdavač je Peterburško društvo gluvonemih. (Da li se u tome krije neka simbolika, teško je utvrditi.)

Kruševanovi tekstovi, izazvavši mnoge strasti i nedoumice, pali su najzad na plodno tle i raspečatili sluh jednom čudnom pustinjaku koji je u samoći Carskog Sela očekivao nebeske znake i pripremao za štampu svoja mistična ozarenja. Otac Sergej, tako su ga zvali, nalazi u *Zaveri* potvrdu svojih sopstvenih sumnji i sveopšte rasulo vere i običaja,

stoga taj dragoceni dokument uključuje u svog *Antihrista*, kao nerazdvojni deo ozarenja koje je sinulo u dvema dušama istovremeno. I kao dokaz da anđeoske čete još nisu pobeđene.

Kao izdavač Nilusove knjige pojavljuje se Carskoselska sekcija Crvenog krsta. Delo je štampano kao remek-izdanje, na japanskoj hartiji, sa zlatotiskom, podsećajući čitaoca na ljudsko umeće, koje može da bude utočište od zla i izvor novih, platonskih uzbuđenja. Jedan je primerak bio namenjen njegovom carskom veličanstvu Nikolaju II. (Car je gutao mistična dela, jer je verovao da se pakao može izbeći obrazovanjem i veštinom.) Oni koji su imali privilegiju da se upute u Veliku tajnu koju obznanjuje ta knjiga bili su kao gromom pogođeni: pred njima je stajao mehanizam evropske istorije, tamo negde od Francuske revolucije. Sve ono što je dotle izgledalo kao plod slučaja i nebeske mehanike, borba uzvišenih principa i sudbine, sve je to – cela ta mutna istorija nalik na hirove olimpijskih bogova – odjednom postalo jasno kao na dlanu: neko ovozemaljski pokreće konce. Dokaz više ne samo da Antihrist postoji (u to niko nije ni sumnjao) nego i da Nečastivi ima svoje zemne pomagače. Mitropolit sveruski, kome kao da je koprena pala s očiju, ugledavši legije Antihrista kako osvajaju svetu Rusiju, izdade naredbu da se iz te knjige čitaju odlomci, umesto bogoslužjenje, u svih trista šezdeset i osam moskovskih crkava.

Tako se strogim zakonima *Biblije*, koja propoveda pravednost i strogu kaznu, sad priključuje tajanstvena *Zavera*. Ona ima u sebi, bar naizgled, sve ono što imaju svete knjige: zakone i kaznu za prekršioce. Njen je nastanak skoro isto toliko tajanstven koliko i nastanak *Biblije*, a skromni sastavljač – Nilus – pojavljuje se tu samo kao komentator i priređivač, neka vrsta egzegete. Jedina je razlika u tome što je *Zavera*, uprkos svom mutnom poreklu, ipak ljudska tvorevina. To je čini zavodničkom, sumnjivom i zločinačkom.

Ovim tekstom pokušaćemo da istražimo njeno poreklo, da bacimo jedan letimičan pogled na one koji su je stvorili (pridavši svom bezočnom postupku prerogative božanske anonimnosti) i, najzad, da ukažemo na pošasti koje su proistekle iz tog gesta.

2

Sergej Aleksandrovič Nilus, pisac *Antihrista*, za posvećene Otac Sergej, stupa na istorijsku scenu pravo iz mraka ruske feudalne istorije. Izgubivši posede, hodočasti po manastirima, paleći duge žute voštance za upokoj grešnih duša i udara čelom o hladni kamen monaških ćelija. Izučavajući po lavrama životopise svetaca i jurodivih, otkriva u njima analogije sa svojim sopstvenim duhovnim životom. To ga navodi na pomisao da napiše povest svojih lutanja – od anarhizma i bezbožništva do istine vere – i da objavi svetu svoje ozarenje: savremena civilizacija srlja u propast, Antihrist je pred vratima; već utiskuje svoj sramni žig na skrovita mesta: ispod ženskih sisa i u slabine muškaraca.

U tom času, kad već beše priveo kraju svoj sopstveni životopis, pojavljuju se, dakle, članci pomenutog Kruševana. „Seme je palo na plodno tle.“

Francuski putnik Dišela objavio je maja 1921 (verujući da je revolucija zbrisala sa zemlje staroga grešnika) članak u kojem govori o Nilusu sa poštovanjem kakvo se duguje

samo mrtvima: „Pre nego što je otvorio dragoceni kovčeg, počeo je da mi čita fragmente svoje knjige, kao i odlomke iz građe koju je pripremao kao dokumentaciju: snove mitropolita Filareta, citate iz enciklike pape Pija X, proročanstva svetoga Serafina Sarovskog, odlomke iz Ibzena, Solovjeva, Mereškovskog ... Zatim otvori ćivot. U njemu ležahu, nabacani u užasnom neredu, kragne od kaučuka, srebrne kašike, medaljoni raznih tehničkih škola, monogrami carice Aleksandre Fjodorovne, krst Legije časti. Na svim tim predmetima njegova je užarena fantazija otkrivala 'pečat Antihrista', u vidu trougla ili dva ukrštena trougla: na kaljačama proizvedenim u Rigi, u fabrici 'Trougao', u stilizovanom monogramu caričinih inicijala, u krstu Legije časti.“

Gospodin Dišela, vaspitan na tradicijama prosvete, sve to posmatra sa sumnjom i nevericom, tražeći *pozitivne dokaze*; „Povelja carstva Antihrista“ bez sumnje je samo mistifikacija, poput one Eduarda Drimona ili Lea Teksila, na koju je svojedobno naseo vaskoliki katolički svet. Dok sumnjičavi učenik pozitivista izlaže svoju nevericu, otac Sergej naglo ustaje i gasi svetlo, zgrabivši plamen sveća golim rukama. Padao je sumrak, ali je u sobi još bilo svetlo. Napolju se belasio sneg, a samovar je blistao kao lampion. Nilus dade znak gostu da dođe do prozora. Na snežnoj belini jasno se videla silueta čoveka koji je išao prema manastiru i čulo se škripanje snega pod njegovim nogama. „Znate li ko je ovo bio?“ upita otac Sergej kada se koraci udaljiše. Oči su mu sijale ludačkim sjajem. „Apotekar David Kozelsk ili Kozelski. (S njima se nikad ne zna.) Pod izgovorom da traži prečicu do skele – a ona je čak tamo iza manastirskog imanja – šunja se oko crkve kako bi se domogao *ovoga*.“ I tu prekri svojom ogromnom seljačkom šakom knjigu koja je, u crnoj futroli, još uvek ležala na stolu. Na njoj se jasno razabirala, u polumraku, pozlaćena ikonica arhanđela Mihaila. Otac Sergej stavi na nju znak krsta, kao kad se osvećuje hleb.

3

Marija Dimitrijeva Kaškina, rođena kontesa Buturlin, govori o ocu Sergeju sa distance od nekih trideset godina: „U kući koja je pripadala manastiru, Nilus je živeo zajedno sa svojom ženom, rođenom Ozerova, kao i sa svojom prvom ljubavnicom, nekom raspuštenicom. Treća žena, uvek bolešljiva, u pratnji svoje dvanaestogodišnje kćeri, dolazila je s vremena na vreme da im se priključi. Govorilo se da je Nilus otac devojčice. (Tokom spiritističkih seansi koje su organizovali Nilusovi prijatelji, devojčica im je služila kao medijum.) Često sam ih viđala kako se šetaju skupa. Nilus u sredini, duge bele brade, u svetloj seljačkoj rubaški, sa kaluđerskim konopom oko struka. Dve su žene koračale sa strane, gutajući svaku njegovu reč. Devojčica u pratnji svoje majke išla je za njima na malom rastojanju. Stigavši u šumu, smeštali bi se u hladu nekog drveta. Ozerova bi počela da slika svoje akvarele, a druga žena bi plela. Nilus bi se opružio kraj njih na zemlji i zagledao bi se u nebo, ne progovorivši više ni jedne jedine reči.“

Ista M. D. Kaškina otkriva nam delić zavese sa tog suludog sveta u kojem je *Zavera* našla plodno tle; tu se mešaju sujeverje, okultizam i mistično ludilo sa verskim fanatizmom i razvratom.

„U manastiru se Nilus bio sprijateljio s nekim kaluđerom. Bila je to ličnost prilično sumnjiva morala, ali ne bez stvarnog slikarskog talenta. Po Nilusovim sugestijama, kaluđer je naslikao jednu sliku koja prikazuje carsku porodicu kako lebdi u oblacima. Oko njih, iz mračnih kumulusa pomalaju se rogati đavoli sa vilama i preteći plaze zmijskim jezicima na mladog carevića. Tim se đavolskim četama suprotstavlja ovdašnji Mitja Kalaida, zvani 'Mitja Bosjak', koji je pritekao da skrši satansku silu i da spasi carevića. – Zahvaljujući svojoj ženi, rođenoj Ozarova, Nilus uspeva da pošalje ovo platno u Sankt Peterburg; Mitja je ubrzo pozvan na dvor. U njegovoj je pratnji bio i Nilus; prevodio je na *jezik zemaljski* nerazumljiva mrmljanja maloumnog Mitje.“

4

Jedna Nilusova biografija, objavljena u Novom Sadu godine 1936, prikazuje Sergeja Aleksandroviča Nilusa kao božjeg čoveka i pravednika, a tajanstveni dokument o zaveri kao autentičnu tvorevinu iz koje, kao na usta medijuma, progovara sam đavo. Princ N. D. Ževahov (koji je preko Carigrada dospeo u Novi Sad, našavši pod nebom Fruške gore predeo sličan predelu svog detinjstva, gde ravnicu prelazi u padine brda blago kao zeleni talas) ne sumnja ni na tren u argumente *Zavere*: ona je „delo bezbožnika, pisano pod diktatom Nečastivog, koji mu je otkrio način kako se mogu razoriti hrišćanske države i ovladati čitavim svetom.“ (Što se tiče samog princa Ževahova, pitam se s nevericom nisam li ga sreo jedne ledene zime godine 1965, u Novom Sadu, u mlečnom restoranu blizu Katoličke porte. Bio je to visok mršav čovek sa *pince-nezom*, malko pogrbljen, u tamnom izlizanom sakou i sa crnom masnom kravatom. Onakav, dakle, kakvim ga opisuju savremenici. Govorio je sa jakim ruskim akcentom, a na reveru je nosio Nikolajevski orden. Stajao je za jednim stolom i svojim je mršavim nikotiniziranim prstima listao komad bureka kao što se lista knjiga.)

Iz Ževahovljeve biografije doznajemo, ne bez čuđenja, da je Sergej Aleksandrovič Nilus godinama posle revolucije živeo u miru Božjem, negde u Južnoj Rusiji, zajedno sa svojom ženom, rođenom Ozerova. (Drugim dvema ženama gubi se svaki trag u revolucionarnom metežu, a neke indicije ukazuju na to da je negdašnja devojčica-medijum postala policijski doušnik.) Nilus je delio stan sa nekim pustinjakom imenom Serafin i držao propovedi u obližnjoj kapelici. Teror, glad, prolivena krv, bili su samo dokaz više da se vladavina Antihrista ostvaruje po scenariju izloženom u *Zaveri*. Trouglovi, koji su se nekad pojavljivali u vidu tajanstvene šifre, sad se roje kao hruštovi, utisnuti u dugmad na vojničkim mundirima i kapama (i tu otac Sergej vadi iz dubokog džepa mantije, kao *corpus diabolici*, šaku limenih dugmadi).

Iz jednog pisma (koje je dospelo do princa Ževahova kao poruka sa onog sveta, sa pečatima Orana, Marselja, Konstantinopolja, Pariza, Sremske Mitrovice, Novog Sada), doznajemo da je strašne godine 1921. jedan detašman Crvene armije otkrio kuću u kojoj su živela dva pravednika, i da su vojnici hteli da ih ubiju. Tada se ispreči pred njih neki monah i podiže ruke k nebu. Vođa trojke, poznati mesni razbojnik, iznad čijeg su čela, na šapki, bleštali trouglovi kao živa rana, naglo se zgrči na svom konju i pade na zemlju kao munjom ošinut. Konj se okrenu i pobeže; za njim i ostali razbojnici. Kada se pustinjak

Serafin i otac Sergej htediti zahvaliti tajanstvenom monahu-čuvaru, koji ih je spasio napasti, na mestu gde je malopre stajao šireći ruke k nebu, sad je lebdeo samo pramen izmaglice a zgažene trave se uspravljale kao zelene opruge.

Konačna pobeda je ipak pripala Nečastivom. Jednog je dana odred enkavedeovaca zakucao u kasne noćne sate na vrata manastirske kuće. Džepna je lampa osvetlila oca Sergeja kako se privija s jedne strane uz ženu a s druge uz još toplu peć. Zgrabiše ga za bradu i izvukoše iz kreveta. Stražar-pravednik koji ga je prvom prilikom spasio, ovoga se puta nije pojavio. Sergej Aleksandrovič Nilus umro je od srčanog udara u nekom logoru, na Novu 1930. godinu, ne saznajući nikad da je svojim *Antihristom* pripremio zločin koji će se uskoro zbiti. (Njegova žena Ozerova, negdašnja dvorska dama, završila je svoje dane sedam godina kasnije u jednom logoru na obali Arktika.)

5

Dok otac Sergej daleko od svetske buke sakuplja satanska znamenja, primerak njegove knjige dospeva u ruke eks-imperatorke, koja provodi dane zatočeništva u vili Ipatijevih, u Jekaterinburgu. Jedan jak eskadron bele konjice uspeva da se domogne grada u želji da oslobodi carsku porodicu. Sve je već kasno: od carske porodice ostala je još samo gomila kostiju. Evo kako jedan savremenik, izvesni Bikov, opisuje taj događaj: „Oko dva sata ujutro odjednom poče sveopšta pucnjava u suterenu vile Ipatijevih. Čuje se užasno zapomaganje, zatim nekoliko usamljenih hitaca kojima se dokrajčuje neko od dece. Potom teška tišina sibirске noći. Još topli leševi biće preneseni u strogoj tajnosti u susednu šumu gde će, istražirani, biti natopljeni sumpornom kiselinom, zatim posuti benzinom i spaljeni. Ta užasna mešavina kužnih i gnjecavih zemnih ostataka, nagoreli komadi kostiju i nakita, gnojavi put na kojoj blistahu dijamanti, behu na brzinu bačeni u jedno napušteno rudarsko okno.“

Komisija koja je u vili Ipatijevih sastavljala inventar preostalih dobara carske kuće (tulski samovari sa drškom od slonovače, tapiserije, francuske noćne posude od porculana, ikone, nekoliko majstora osamnaestog veka i jedno nepotpisano platno na kojem carska porodica, probodenih očiju, na krilu oblaka plove u raj) otkriva ispod gomile nameštaja i skupocenih ikona caričinu priručnu biblioteku. To su mahom crkvene i mistične knjige, na nemačkom, francuskom i ruskom. Tri od tih knjiga nedvosmisleno su pripadale imperatorki: *Biblija* na ruskom, prvi tom *Rata i mira* i Nilusova knjiga (treće izdanje, iz 1917). Na njima je carica, sluteći neminovan kraj, iscrtala kukasti krst, simbol sreće i Božjeg blagoslova.

6

Iznenadno otkriće *Zavere* sa svastikom koju je iscrtala blaženopočivša ruka imperatorke imalo je za mnoge značenje otkrovenja. Po svedočenju engleskih oficira pri

Denjikinovoj armiji, jedno je popularno izdanje bilo namenjeno „svim vojnicima koji znaju čitati“, i trebalo je da posluži ne samo za učvršćenje poljuljanog morala ratnikâ, nego i kao zadušnica za velemučenicu Aleksandru Fjodorovnu. Sedeći kraj vatre, vojnici se skupljaju oko oficira koji im promukla glasa čitaju Nilusova proročanstva i odlomke iz *Zavere*. U tišini nastaloj između dve reči čuje se samo šuštanje krupnih pahulja i katkad, kao iz velike daljine, rzanje kozačkih konja.

„Ako svaka država ima dva neprijatelja“ – odjekuje kristalni glas oficira – „i ako je državi dozvoljeno da u odnosu na spoljnog neprijatelja upotrebi svaku moguću silu, kao što su, na primer, noćne zasede ili napadi sa nesrazmerno većim brojem ljudi, zašto bi se, u odnosu na najgoreg neprijatelja, rušioća postojećeg društvenog poretka i blagostanja, takve mere smatrale nedozvoljenim i neprirodnim?“

Oficir na trenutak spušta knjigu kraj sebe, držeći kažiprst između stranica.

„Eto, gospodo, kakav *oni* moral propovedaju.“

(Ordonans iskoristi pauzu i strese sneg koji je napadao na šatorsko krilo iznad oficirove glave.)

„Reč sloboda“ – i tu reč izgovori kao da je štampana kurzivom – „izaziva ljudske zajednice na borbu protiv svake sile, protiv svake vlasti, čak i božanske. Eto zašto ćemo, kad *mi* budemo zavladaali svetom ...“ (Tu ponovo spušta knjigu, držeći prst između stranica.) „Gospodo, mislim da ne treba da vam naglašavam ko su u ovom tekstu ti tajanstveni *mi* ... *Mi*, to su *oni*.“ Onda naglo podiže knjigu, jer mu se ova stilska figura učini sasvim efektnom i dovoljnom. „Kad, dakle, *mi* – to jest *oni* – budemo zavladaali svetom, smatraćemo svojom dužnošću da tu reč – sloboda – isključimo iz ljudskog rečnika, jer ona je ovaploćenje životne moći i stoga pretvara gomilu u krvožedne zveri. Istina, te zveri zaspu svaki put kada se napiju krvi i tada ih je lako okovati u lance.“

Fanatizovana vojska, naoružana novim saznanjem, sad kreće u pogrome čista srca. Prve masovne žrtve knjige-ubice već se broje na desetine hiljada. Izvesna *Enciklopedija* – čiju objektivnost mnogi osporavaju, pogotovu adepti *Zavere* – navodi broj od nekih šezdeset hiljada ubijenih tokom 1918–1920, samo u Ukrajini.

U prtljagu belih oficira (koji na savezničkim brodovima napuštaju domovinu), između *Novog zaveta*, Daljevog *Rečnika* i peškira sa monogramima, našao bi se i *Antihrist* sa stranicama obeleženim noktom. Tako se uskoro pojavljuju francuski, nemački i engleski prevodi te knjige; pri tom će poslu svoju dragocenu lingvističku pomoć pružiti ruski emigranti.

U učenim komentarima eksperti pokušavaju da razjasne tajanstveno *poreklo* rukopisa. Rađaju se protivurečne i konfuzne tvrdnje, na osnovu kojih bi trebalo zaključiti – „*tout compte fait*“ – da se do tog zapisnika, na osnovu kojeg je stvorena *Zavera*, došlo po cenu velikih opasnosti: arhiva gde se čuva original rukopisa neka je vrsta predvorja pakla u koji se ne ulazi dvaput. A ući, makar jednom, kroz ta vrata zapečaćena sa sedam pečata tajne, mogla je samo ona koja ima u sebi lukavost lisice, spretnost mačke i srce vidre. Jedna je žena, po francuskim izvorima, ukrala rukopis u Alzasu (po nekima u Nici) dok je

njen ljubavnik spavao snom pravednika, i ne sluteći da će njegov tajni san o osvajanju sveta biti uskoro obznanjen slepom i gluvom čovečanstvu. Na osnovu izjave P. Petroviča Stepanova, bivšeg prokuratora moskovskog sinoda, bivšeg dvorskog savetnika, itd., izjave date pod zakletvom 17. aprila 1927, u Starom Futogu, rukopis te knjige on je imao u rukama još krajem prošlog veka. Štampao ga je o svom trošku, u prevodu na ruski, bez godine i mesta izdanja, bez imena autora i izdavača; „za ličnu upotrebu“. Rukopis mu je bila donela iz Pariza neka poznanica. Sa svoje strane, izvesna gospođa Šišmarev je tvrdila da je autor teksta Ašer Ginzberg, Majmonidesov sledbenik. Prvobitni rukopis, na hebrejskom, bio je napisan njegovom rukom, negde u Odesi; odatle potiču ostali prevodi. Plan o zavojevanju sveta, rođen u bolesnoj svesti Majmonidesovog sledbenika, biće – tvrdi ona – prihvaćen od zaverenika na tajnom kongresu održanom u Briselu godine 1897. Ruski emigranti nagrađuju ugledne mecene daktilografisanim primerkom prevoda *Antihrista* (koji inkorporira *Zaveru*); na jednom maskenbalu u Parizu, godine 1923, *Antihrist* će biti, uz pečenu gusku i kavijar, jedna od premija na tomboli. Čak će i nesrećni Joahim Albreht od Prusije deliti, u egzilu, Nilusovu knjigu kelnerima, taksistima i liftbojima. Neka gospoda izvole samo pročitati, biće im sve jasno; ne samo uzroci njegovog sopstvenog egzila, nego i razlozi neviđene inflacije i skandaloznog pada hotelskih usluga. Jedan primerak knjige sa gotskim autografom poslednjeg Hohencolerna (knjiga bejaše posvećena šefu kuhinje jednog čuvenog pariskog restorana, a nedostojni će je naslednik prodati na aukciji) pokazuje da je princ imao na raspolaganju prvo po redu nemačko izdanje, ono iz 1920. Delo je štampano brigom iste one nemačke nacionalističke elite koja je izdavala i famozni *Auf Vorposten*. „Nijedna knjiga od nastanka štamparstva i otkrića azbuke nije učinila više za buđenje nacionalnog duha od ove“, kaže pomenuti časopis sa izvesnim razumljivim preterivanjem. Zaključak je apokaliptički: „Ako se narodi Evrope ne dignu protiv zajedničkog neprijatelja, koji otkriva svoje tajne planove u ovoj knjizi, naša će civilizacija biti razorena istim onim fermentom raspadanja kojim je bila razorena antička civilizacija pre dva milenijuma.“

Pet uzastopnih izdanja svedoče o nesumnjivom odzivu čitalaca.

Što se tiče njene autentičnosti, u nju niko ne sumnja: Nilusov *Antihrist*, na osnovu kojeg su pravljeni ostali prevodi, *postoji crno na belo* u fundusu Britanskog muzeja. A kako većina smrtnika stoji pred svakim štampanim slogom kao pred Svetim pismom, to mnogi prihvatiše taj dokaz bez razmišljanja i bez intelektualnog opreza. „Da li je moguće“, pita se užasnuti urednik *Tajmsa*, „da je jedna banda zločinaca zaista razradila ovakav plan i da se u ovom času naslađuje njegovim ispunjenjem?“ – Fundus biblioteke, u kojem se čuva taj krunski dokaz, krije u svojim prašnjavim policama mnoge zapretane tajne. Kad se slučaj, sudbina i vreme nađu u povoljnoj konstelaciji, presek tih sila proći će ponovo kroz sumračne podrumne Britanskog muzeja.

Radnja ovog zapletenog romana sad nas vodi u jedan trećerazredni hotel u blizini nekog trga. U prvom planu diže se bogomolja, katedrala ili džamija. Sudeći po izbledelim zelenim markama na poštanskoj karti, to bi mogla biti Aja Sofija. Na pečatima je utisnuta

godina dvadeset i prva. U hotelu stanuje ruski emigrant Arkadij Ipolitovič Belogorcev, kavalerijski kapetan, u civilu inženjer šumarstva. Njegova nam je prošlost nedovoljno poznata, on o njoj nerado govori. (U prepisci reč je o klimi, o Bogu, o običajima Istočnjaka.) Izvesne usluge koje je činio Ohrani, sada mu, u izbeglištvu, izgledaju manje slavnim. Rusiju je, tvrdi, napustio u prvom redu zbog obaveze prema položenoj zakletvi caru: vojnička se zakletva ne može pogaziti. Njegov kategorički imperativ – junkersko shvatanje časti – doveo ga je dakle, na engleskoj lađi, do Konstantinopolja. Tu se ukotvio. Prljavi hoteli, bubašvabe, nostalgija. A. I. Belogorcevu bilo je sve teže da se drži kruto-uspravno. Prvo je, dakle, založio srebrni sat sa imperatorovim monogramom i zlatnim lancem (očev dar), zatim je prodao Daljev *Rečnik ruskoga jezika* (odlepivši prethodno svoj *ex libris*: dva ukrštena mača sa krstom u sredini), paradnu sablju, srebrnu tabakeru, prsten-pečatnjak, rukavice od jelenske kože, ćilibarsku muštiklu i, najzad, gumene kaljače.

Jednog lepog dana došle su tako na red i ostale knjige iz čemodana višnjeve boje. (U strašnoj dokolici, nostalgični beli oficiri, iz razloga duševne higijene, zamenjuju političke strasti poezijom. Dela ruskih pesnika vrte se, posredstvom antikvarnica, u krug, kao karte za kartaškim stolom.) Arkadij Ipolitovič Belogorcev teši se jednom za tu priliku iskovanom mudrošću: čovek u zrelim godinama izvukao je iz knjiga što se iz njih izvući može: iluziju i sumnju. Biblioteku ne možeš tegliti sa sobom, na leđima, kao puž. Lična je biblioteka čovekova jedino ona koja mu je ostala u sećanju – kvintesenca, talog. (Samo mu je ime *Dalj* zvučalo u svesti kao naslov neke pesme.) A šta je kvintesenca, talog? Znao je *Onjegina* napamet, *Ruslana i Ljudmilu* skoro napamet, Ljermontova je recitovao dok bi pritiskivao lapis na poseklinu od brijanja. („*S svincom v grudi ...*“), katkad Bloka, Anjenskog, Gumiljova ... I još ponekog od njih, u fragmentima. Šta je dakle talog? Nekoliko strofa iz Feta, Bajrona, Misea. (Gladovanje ne godi pamćenju, ma šta o tome rekli stojici.) Verlen. „*Le colloque sentimental*“, Lamartin i neki stihovi koji se pojavljuju izdvojeni iz celine, bez konteksta: „*Vous mourûtes au bord au vous fûtes laissée*“ od Rasina ili Korneja.

„Uostalom, gospodo, čemu služi lična biblioteka? – U prvom redu kao podsetnik. Ostavimo na stranu poeziju“, nastavlja bivši vlasnik porodične biblioteke, „i pređimo na *ozbiljnije stvari*. (Boljševici možda s pravom tvrde da je poezija magla ili propaganda.) Nalazimo se u šumi, negde u Anadoliji ili u Srbiji. (*A propos*, svi se sad spremaju da idu u Srbiju.) Sa mnom je naša cenjena (prilazi joj, hvata je za ruku, ’šetaju se šumom’) Jekaterina Aleksejevna ... Mesečina. Ja sam onaj koji jesam, kako bi rekao Tristmegist, dakle Arkadij Ipolitovič Belogorcev, u građanstvu inženjer šumarstva. (Ovo je, gospodo, ovo je vrlo važno: *inženjer šumarstva*.) Odjednom, Jekaterina Aleksejevna postavlja fatalno pitanje: *Molim, a koji je ovo cvet?* Ja sam častan čovek i ne mogu da izmišljam. *Cenjena itd., itd., moram vam priznati da ne znam!* Ali – dodajem odmah – mogu da proverim u svojoj *priručnoj* biblioteci.“

Svi se nasmejaše. Bilo im je, međutim, jasno da Arkadij Ipolitovič tako govori, bez obzira na lako pijanstvo, samo zato da bi dao oduška svojoj žalosti zbog prodate biblioteke koju je, u kožnom koferu, vukao morem i kopnom, na leđima, kao puž.

Gospodin X., srećni kupac, koji sve to posmatra „sa izvesnom distancom“, oseća se nelagodno. Čini mu se da su svi pogledi uprti u njega, prekorno.

Sutradan, i sam pomalo mamuran, X. pretura po knjigama koje sve dosad nije čestito pogledao. Priča o njihovoj vrednosti – izvan sentimentalnih okvira dakako – čini mu se sada preteranom. Jedino pažnje dostojno delo iz ove kolekcije – *Pohodne zapise ruskog oficira* – on bi čak bio u stanju da vrati Arkadiju Ipolitoviču, kad takva ponuda ne bi zvučala kao uvreda. Te je knjige otkupio „*en bloc*“, kako je kasnije govorio, i u prvom redu stoga da bi sprečio „moralno propadanje jednog carskog oficira i prijatelja“. Ne može se, međutim, poreći da nije bio zainteresovan, iskreno zainteresovan, za *Pohodne zapise* sa autografom Lažečnjikova, u času kada se nagnuo nad kožnim sandukom u sažaljenja dostojnoj sobi hotela „Royal“ (ne onog u centru, nego onog drugog, koji svoj iskrzani amblem nosi kao porugu). „A od nas šta će ostati, gospodo?“ rekao je tom prilikom u poluglasu i kao za sebe. „Ljubavna pisma!“ – „I neplaćeni hotelski računi“, ote se onom drugom.

Spisak nije pretereno dugačak. De Las Cases: *Mémorial de Sainte-Hélène* (bez godine izdanja; impresum je po svoj prilici iscepan); *Izabrane crtice i anegdote gospodara imperatora Aleksandra I*, Moskva, 1826; *Pisma M. A. Volkove k Lanskoj*, M., 1874; P. M. Bykov: *The Last Days of Tsardom*, London (bez datuma); *Ispovesti Napoleona Bonaparte opatu Moriju*, prevod s francuskog, M., 1859; I. P. Skobaljev: *Darovi za drugove ili prepiska ruskih oficira*, Sankt Peterburg, 1833; Marmont: *Mémoires 1772–1841*, Paris, 1857 (prva tri toma, sa autografom: „Marmont, maréchal, duc de Raguse“); Denis Davidov: *Materijali za istoriju savremenog rata* (bez mesta i datuma); Mistris Bradon: *Aurora Flojd*, roman, SPB, 1870; Graf F. V. Rastopčin: *Zapisi*, M., 1889; D. S. Mereškovski: *Tolstoj i Dostojevski*, SPB, 1903 (sa autografom i posvetom izvesnoj V. M. Ščukinoj); A. S. Puškin: *Dela*, izdanje Imperatorske akademije nauka, u redakciji V. I. Saitova (tri toma), SPB, 1911; Knut Hamsun: *Sabrana dela* (prva četiri toma), SPB, 1910; *Materijali o istoriji pogroma u Rusiji*, Petrograd, 1919; A. S. Puškin: *Pisma 1815–1837*, SPB, 1906; L. N. Tolstoj: *Rat i mir*, treće izdanje, M., 1873; L. N. Tolstoj: *Sevastopoljske priče*, M., 1913; Richard Wilton: *The Last Days of the Romanovs*, London, 1920; *Pregled zapisa, dnevnika, uspomena, pisama i putopisa koji se odnose na istoriju Rusije a štampani su na ruskom jeziku* (tri knjige), Novgorod, 1912; Eli de Cion: *Savremena Rusija*, M., 1892; Jehan-Préval: *Anarchie et nihilisme*, Paris, 1892 (postoji ozbiljna sumnja da se iza ovog pseudonima krije izvesni R. J. Račkovski); W. M. Thackeray: *Vanity Fair. A Novel Without the Hero*. Tauchnitz Edition, Leipzig (bez datuma); N. I. Greč: *Zapisi o mom životu*, SPB, izdanje Suvorina (bez datuma); Melhior de Vogüé: *Les grandes maîtres de la littérature russe* (vol. 55, 56. i 64), 1884; *Pohodni zapisi ruskog oficira*, izdanje I. Lažečnjikova, M., 1836; *Radovi Slobodnog ekonomskog društva za razvoj zemljoradnje u Rusiji*, SPB, 1814; *Pisma N. V. Gogolja*, u redakciji Šenkora, M., bez godine; D. I. Zavališin: *Zapisi dekabryste*, SPB, 1906 (sa posvetom Zavališina Ipolitu Nikolajeviču Belogorcevu) i, na kraju, jedna knjiga u jeftinom kožnom povezu, bez naslovne stranice.

(Čitalac će, verujem, razabrati šta je u ovom spisku porodično nasleđe – knjige u kožnom povezu – a šta skorašnja izdanja koja, međutim, mogu na izvestan način da osvetle intelektualni profil jednog bivšeg oficira Ohrane o kojem se inače malo zna.)

Pošto ih je prelistao, ne bez radoznalosti i izvesne metafizičke zebnje – („A od nas šta će ostati, gospodo? Ljubavna pisma ... I neplaćeni hotelski računi“) – X. složi ponovo knjige u sanduk, koji je mirisao na nove čizme i lavandu, i počeo da razgleda onu knjižicu bez naslovnog lista. (Zamišljam ga kako čuči kraj sanduka, nagingujući knjigu prema svetlosti lampe.) Dugo je okreće u ruci, zatim je prinosi nosu. (Voleo je miris starih knjiga.) Na poleđini otkriva sitnim slovima utisnutu reč koja mu se u prvi mah učini kao naslov kakvog romana. Na devetoj strani nailazi na Makijavelijevu misao – ili misao pripisanu Makijaveliju – koja pobudi njegovu radoznalost: „*Države imaju protiv sebe dve vrste neprijatelja, spoljašnjeg i unutrašnjeg. Kakvo oružje upotrebljavaju one u ratu protiv spoljnog neprijatelja? Da li će generali dveju zaraćenih država saopštiti jedan drugom svoje vojne planove kako bi omogućili onom drugom samozaštitu? Da li će se uzdržavati od noćnih napada, od zamki, od zaseda, od borbe sa neravnopravnim neprijateljem? – A vi sva ta ratna lukavstva, te zamke i stupice, svu tu strategiju neophodnu za ratovanje ne želite, dakle, da upotrebite protiv unutrašnjeg neprijatelja, protiv izazivača nereda?*“

U tom času gospodin X. ugleda kako sneg veje; njegov je duh odlutao daleko od hotelske sobe.

„*Princip narodnog suvereniteta*“ – njegova radoznalost je bila sve življa – „*ruši svaki poredak; on ozakonjuje pravo revolucije i baca društvo u otvoren rat protiv vlasti pa i samog Boga. Taj je princip – otevoljenje sile. On pretvara narod u krvoločnu zver koja zaspi čim se napije krvi, i tada se dá lako okovati u lance.*“

Napolju je topla mediteranska noć, a X. vidi kako provejavaju krupne snežne pahulje i čuje u tišini istambulske noći rzanje kozačkih konja. Onda ugleda oficira kako na trenutak spusti kraj sebe knjigu, držeći kažiprst između stranica. („Eto, gospodo, kakav moral *oni* propovedaju.“) U pauzi koja je nastala, ordonans strese rukom šatorsko krilo. Gospodin X. oseti kako mu sneg kliznu u rukav šinjela. Njegov mamurluk odjednom nestade. Scena mu se sad učini dalekom, kao da se zbila u nekoj davnoj prošlosti: sedeći kraj vatre, negde u gluvim zakarpatskim uvalama, vojnici su se okupili oko oficira koji im čita o podmukloj zaveri protiv Rusije, cara i ustaljenog reda stvari. Taj oficir, to je artiljerijski pukovnik Dragomirov, Sergej Nikolajevič. Knjiga iz koje je tada čitao vojnicima, pripala je, posle slavne pogibije Dragomirova (pri zauzeću Jekaterinburga), upravo njemu, X.-u.

Ponesen iznenadnom sumnjom, X. potraži u svojoj biblioteci knjigu što mu je ostavio u zaveštanje Sergej Nikolajevič Dragomirov. To je bio (čitalac se već priseća) Nilusov *Antihrist*; Dragomirov je verovao u tu knjigu kao u Sveto pismo. (X. je nemalo noći proveo s njim – neka mu je laka zemlja – raspravljajući o Rusiji, Bogu, revoluciji, o smrti, o ženama, o konjima, o artiljeriji.) Vukući se po vojničkim ruksacima, često iščitavana, ta je knjiga još uvek čuvala nešto od svog negdašnjeg sjaja divot-izdanja. Na njenim požutelim listovima ostali su tragovi nokata i otisci prstiju njenog bivšeg vlasnika – valjda još jedini njegovi zemni tragovi.

X. uporedi dve knjige. Već na samom početku anonimnog dela otkri pasus koji mu se ponovo učini nekako poznat: „*Što drži u stezi te zveri što se uzajamno proždiru i koje se nazivaju ljudima?*“ pisalo je tamo. „*Na početku društvenog života dejstvuje gruba i*

neobuzdana sila, a posle – zakon, to jest ponovo sila, regulisana pravnim formama: uvek se sila javlja pre prava.“

U drugoj, u Nilusovom *Antihristu*, u dodatku pod naslovom *Zavera*, nalazi se odlomak označen na marginama noktom. (I kao da začu zvonki glas pokojnog Dragomirova):

„Što je držalo u stezi krvoločne zveri koje se nazivaju ljudima? Što ih je rukovalo do dana današnjeg? Na početku društvenog poretka potčinjavali su se gruboj i slepoj sili, a zatim zakonu, koji je takođe sila, samo zamaskirana. Izvlačim, dakle, zaključak da je po zakonu prirode pravo u sili.“ („Eto, gospodo, kakav moral oni propovedaju.“)

Uprkos urođenoj skromnosti, o kojoj svedoči i Grevs, verujem da je X. (i ova ponižavajuća skraćunica je samo znak preterane diskrecije) bio svestan značenja svog otkrića. Ako je u knjizi nepoznatog autora pronašao tajanstvene izvore *Zavere*, koja već dva desetleća uzbuđuje duhove, seje nepoverenje, mržnju i smrt, onda je u prvom redu otklonio užasnu pretnju koja se nadvila nad one što ih ta knjiga imenuje zaverenicima. (I tu mu iskrsnu pred oči izbezumljen pogled jedne devojčice, negde u Odesi. Naslonjena glavom na razvaljeno krilo ormana, u kojem je pokušala da se sakrije, leži kao skamenjena, mada još diše. U ogledalu, kao citat, vide se iznakaženi leševi, razbacani komadi nameštaja, ogledala, samovara, razbijenih lampi, rublje i odeća, madraci, razvaljene perine; ulica je prekrivena snegom: svuda je popadalo paperje, pa i po drveću.) S druge strane – i to je bilo značajno još jedino za njega, za njegovu sopstvenu dušu – imao je, najzad, konačan i neoboriv dokaz protiv teza artiljerijskog pukovnika Dragomirova (zakasneli dokaz, treba li reći) u korist svoje sopstvene sumnje u postojanje neke međunarodne tajne zavere. „Osim boljševičke, koja već odavno, gospodo, nije nikakva *tajna* ... Uzgred budi rečeno, vama je poznato da sam ja, po nalogu generala Denjikina, vršio anketu kako bi se utvrdilo da li u Rusiji postoji nekakva tajna zaverenička grupa kao ona opisana kod Nilusa. E pa, gospodo, jedina tajna organizacija koju smo otkrili to je bila organizacija čiji je cilj bio vraćanje na vlast Romanovih! ... Molim, samo bez protesta. O tome postoje zvanični zapisnici sa izjavama svedoka ... Da. Bilo kojih Romanovih ... Jednom sam, gospodo, pristigao upravo posle kažnjavanja *zaverenika*. Slika koja mi još stoji u svesti kao rana ... Gospodine pukovniče, ako tako izgledaju ti vaši zaverenici kao što je izgledala ona devojčica ...“ (Pustite ga da dovrši! Gospodo, malo tolerancije!) „... i ako je to cena kojom treba Rusija ...“ – Glasovi protesta, dalek hor promuklih muških glasova, prekida njegove reči i njegova sećanja. („Gospodo, vreme je da se ide na spavanje. Sutra nam predstoji težak dan ... Gospodo, dozvolite da vam skrenem pažnju: napolju već sviće.“)

Kada je X. sklopio knjige – sad već ispodvlačene i označene na marginama – napolju je svitalo. Uprkos umoru, nije mogao da zaspí. Sačekao je deset sati i telefonirao gospodinu Grevsu, dopisniku *Tajmsa*.

Avgusta godine 1921, londonski *Tajms* – onaj isti koji se pre nepunu godinu dana pitao u čudu kako je to moguće da *Zavera* „*ima takav proročki dar da je unapred prorekla sve ovo*“ – taj dakle isti *Tajms*, koji je posedovao mudrost protivurečja, doneo je

članak svog dopisnika iz Konstantinopolja gospodina Filipa Grevsa. Grevs je poštovao želju svog sagovornika i izostavio je njegovo ime. (Tako će, rekosmo, jedno od slučajnih no time ne manje važnih lica ove afere ostati zabeleženo kao anonimni X.) Gospodin Grevs otkriva jedino njegov socijalni status: pravoslavne vere, ustavni monarhist, antiboljševik; za vreme građanskog rata ordonans artiljerijskog pukovnika Dragomirova. Preskačući nevažan detalj prvog telefonskog poziva, Grevs sažima za čitaoce sadržaj njihovog popodnevnog razgovora u baru hotela „Royal“ (onog u centru), razgovora koji je trajao od pet do deset uveče:

„Jedan bivši oficir Ochrane, koji je prebegao u Konstantinopolj, bio je prinuđen da proda gomilu starih knjiga. Među njima se nalazilo i jedno delo na francuskom jeziku, format 14×9, bez naslovne stranice, u jeftinom kožnom povezu. Na poleđini knjige utisnuta latinicom reč *Joly*. Predgovor pod naslovom „Prosta napomena“ bio je datiran: Ženeva, 15. oktobar 1864. Papir i štampa odgovaraju sasvim razdoblju 1860–1880. Ove detalje dajem samo stoga što verujem da bi mogli pomoći da se pronađe naslov toga dela ... Raniji vlasnik, bivši oficir Ochrane, ne seća se kako je delo dospelo do njega i nije mu pridavao nikakav značaj. X. veruje da je ta knjiga izuzetno retka. Jednog dana, prelistavajući je, bio je iznenađen sličnošću izvesnih pasaža koji su mu upali u oči i nekih formulacija koje se mogu naći u famoznoj *Zaveri*. Posle ovog otkrića, ubrzo se uverio da je *Zavera* najvećim delom samo parafraza ženevskog originala.“

Te dve knjige – Nilusova, koja je regrutovala čete fanatika i kojoj su prinošene krvne žrtve, i ona druga, žrtvovana, anonimna, unikatna, siročić među knjigama – te dve protivurečne tvorevine ljudskog duha, tako slične a tako različite, ležale su tokom skoro šezdeset godina na odstojanju od četiri slova znaka jedna od druge, u nekoj kabalističkoj distanci (i reč *kabalističkoj* pišem sa strahom). I dok je ona prva napuštala duge mračne aleje polica, njen otrovni dah dolazio u dodir sa dahom čitaoca, a na njenim marginama ostajali znaci tih susreta, tih ozarenja (kad čitalac otkrije u tuđoj misli refleks svojih sopstvenih sumnji, svoju tajnu misao), dotle je ona druga ležala tu prekrivena prašinom, čuvana ne kao misao, kao duh, nego samo kao mrtav nepotreban predmet, tek kao *knjiga*, za koju se čitalac pita, kada mu slučajno dođe u ruke, da li ju je ikad iko pre njega otvorio i da li će još ikad iko dok je sveta i veka posegnuti za njom; kao jedna od onih knjiga, dakle, koje dospevaju u tople ruke čitaoca tek slučajno, zabunom (ili je naručilac označio pogrešan broj ili je bibliotekar pogrešno pročitao signaturu), pa se čitalac zamisli nad uzaludnošću svakog ljudskog napora, pa i svog; no on je u svakom slučaju tražio nešto drugo, pesme ili roman, rimsko pravo ili studiju iz ihtiologije ili ko zna šta, tek nešto što mu se u tom času čini ipak trajnijim i manje uzaludnim od ove prašnjave knjige koja miriše na plesan, u čije se požutele listove uvukla memla godinâ više nego u druge, jer to više i nije prašina, nego prah, pepeo zaborava, urna mrtve misli.

Tako razmišlja zabludeli čitalac.

Kad se slučaj, sudbina i vreme nađu u povoljnoj konstelaciji, presek tih sila pašće na tu knjigu, osvetliće je kao sunčana zraka „svetlošću jakom“ i izbaviti je iz zaborava.

Jednog se dana u biblioteci Britanskog muzeja pojavljuju dva novinara sa šeširima nabijenim na oči kao u detektiva i sa Grevsovim pismom u džepu. Nije bilo ništa lakše nego, preko imena *Joly*, doći do knjige koju su tražili. Tako su tajanstveni izvori *Zavere* (koja je, po gospođi Šišmarev, pisana na hebrejskom, rukom Ašera Ginzberga, a po princu Ževahovu direktno pod diktatom Nečastivog), posle dugih godina izišli na videlo.

Knjiga koju su „bezočni lešinari“, kako ih naziva Delevski, iskoristili za svoje niske pobude – *Dijalog u paklu između Montesjkjea i Makijavelija ili Makijavelijeva politika u devetnaestom veku, napisana od jednog Savremenika* – bez sumnje je, kako kaže Rolen, jedan od najboljih priručnika koji je ikad napisan za ličnu upotrebu modernih diktatora ili za one koji to žele postati, a po Normanu Konu, ona najavljuje s nemilosrdnom lucidnošću totalitarizme dvadesetog veka. „Tužna besmrtnost“, dodaje on.

O vremenu koje je potrebno da se temeljno raspadnu čovekovi zemni ostaci (problem koji je izučavao Flober, iz čisto književnih razloga, ako mu je verovati) različiti autori daju različite pretpostavke: od petnaest meseci do četrdeset godina. U vreme, dakle, kada Grevs otkriva knjigu Morisa Žolija i vaskrsava je iz mrtvih, kosti njenog autora već su bile karbonizovane, izmešane sa zemljom i blatom; od njegove smrti bilo je proteklo skoro četrdeset i pet godina.

Moris Žoli, sin gradskog većnika i neke Italijanke imenom Florentina Korbara, upisao se u advokatsku komoru godine 1859. U kratkoj autobiografskoj belešci ostavio je svedočanstvo o nastanku *Dijaloga*: „Razmišljao sam godinu dana o knjizi koja bi prikazala užasne lomove i ponore do kojih je dovelo carsko zakonodavstvo u svim oblastima administracije, uništivši političke slobode od vrha do dna. Dokonao sam da knjigu pisanu u strogoj formi Francuzi ne bi čitali. Potražih, dakle, način da svoj rad pretopim u neki kalup pogodan našem sarkastičnom duhu koji je, od nastanka Carstva, primoran da prikriva svoje napade ... Odjednom sam se setio utiska što ga je ostavila na mene jedna knjiga za koju znaju samo retki znalci i koja nosi naslov *Dijalog o žitu*, od opata Galijanija. Javila mi se zamisao da uspostavim dijalog između živih ili mrtvih, a na temu savremene politike. Jedne večeri, dok sam šetao pored reke, kraj Kraljevskog mosta, iskrсну mi u duhu ime Montesjkjea kao ime čoveka koji bi mogao da oličava jednu od onih ideja koje sam hteo da izrazim. Ali ko bi mogao biti njegov sagovornik? Misao mi se javila kao munja: Makijaveli! Montesjkje, koji predstavlja politiku prava; i Makijaveli, koji će biti Napoleon III i koji će izražavati njegovu odvratnu politiku.“

Dijalog u paklu između Montesjkjea i Makijavelija dospelo je u Francusku u taljigama, pod senom (seljak-švercer je verovao da u kartonskim kutijama prenosi krijumčareni duvan), u nameri da se, posredstvom onih koji preziru tiraniju, rasturi po celoj zemlji. Kako ljudi više vole izvesnost neslobode nego neizvesni ishod promene, prvi čovek koji je otvorio knjigu (a to je bio izgleda neki skromni poštanski činovnik, „aktivni sindikalista“), prislušnuvši dijalog u carstvu senî, prepozna aluziju na vladara i baci

knjigu daleko od sebe, „sa užasom i gađenjem“. Nadajući se unapređenju, stvar je prijavio policiji. Kada su žbiri otvorili sanduke s knjigama, začuđeni krijumčar duvana iskreno se kleo da će mu neko skupo platiti ovu podvalu. Po mišljenju policijskog inspektora, nijedna knjiga nije nedostajala. Kako je spaljivanje varvarski običaj, koji je zbog nekih srednjovekovnih asocijacija nepopularan, to su knjige odnesene na obalu Sene, izvan grada, i posute kiselinom.

Moris Žoli je izveden pred sud 15. aprila 1865. godine. Zbog prolećnog pljuska i ćutanja štampe, suđenju je prisustvovalo tek nekoliko slučajnih radoznalaca. Odlukom suda knjiga je bila zabranjena i konfiskovana, a Žoli osuđen – „zbog izazivanja mržnje i prezira prema Caru i Carskoj vladavini“ – na dvesta franaka globe (cena kiseline i radne snage) i petnaest meseci zatvora. Obeležen žigom anarhiste, odbačen od prijatelja, nepokolebljiv, shvativši da se knjigama svet ne može popraviti, jednog je ranog julskog jutra godine 1877. prosvirao sebi metak kroz lobanju. „Zasluzio je bolju sudbinu“, kaže Norman Kon. „Imao je izuzetno tanano predosećanje onih sila koje će, razmahnuvši se u godinama posle njegove smrti, izazvati političku kataklizmu našeg veka.“

15

Zahvaljujući jednoj „bezočnoj manipulaciji“ (izraz je Delevskog), pamflet protiv tiranije i despota-amatera kakav je bio Napoleon III pretvoriće se u tajni program svetske dominacije, u *Zaveru*. Cinični su krivotvoritelji računali, pouzdavši se u policijske izveštaje, da je sumporna kiselina uništila sve primerke Žolijeve knjige (osim onog jednog kojeg su se oni ko zna kako domogli). Promeniti koju reč, dodati poneki pogrđan izraz na račun hrišćana, oduzeti otrovno-ironičnu žaoku Žolijevim fantazijama (pripisanim Makijaveliju), izdvojiti ih iz istorijskog konteksta – eto famozne *Zavere*.

Upoređivanje ta dva teksta nedvosmisleno potvrđuje da je *Zavera* falsifikat i da, shodno tome, ne postoji nikakav program koji je sastavila neka „misteriozna, mračna i opasna sila što drži u rukama ključeve mnogih zabrinjavajućih enigmi“. Senzacionalno otkriće *Tajmsa*, objavljeno pod naslovom „Konačan kraj *Zavere*“, moglo je dakle, po logici stvari, da stavi tačku na ovu dugu i mučnu aferu, koja je već zatrovala mnoge duhove i odnela mnoge živote.

Traganje za počiniocima zločinačkog akta i za motivima kojima su krivotvoritelji bili vođeni započinje sa zakašnjenjem od nekih dvadeset godina u odnosu na događaje. Najveći deo učesnika je mrtav, Rusija je odsečena od sveta. Nilus (otac Sergej) istražuje manastirske arhive.¹

---

¹ Nilus pokušava da nađe dnevnik nekog pustinjaka. Taj je pustinjak, po Ževahovu, govorio sa izvanrednim realizmom o pojavama s onu stranu groba: „Ne ograničavajući se samo na razjašnjenje događaja iz davnoprošlih vremena i na predskazivanje zbivanja na zemlji, autor dnevnika otkriva čitaocu sliku zagrobnog sveta, sa realizmom koji svedoči ne samo o njegovoj intuiciji nego i o njegovim ličnim, od Boga dobijenim otkrovenjima. Sećam se njegove priče o mladiću koji je, posle majčinog prokletstva, bio zahvaćen tajanstvenom silom (*nevedomoju siloju*) i otrgnut od zemlje u bezvazдушna prostranstva, gde je proživio četrdeset dana životom duhova, vraćao se k njima i potčinjavao se zakonima koji tamo vladaju. U toj priči ima toliko neobičnog, da je savršeno isključena svaka mogućnost izmišljanja i fantazije; što samo

To traganje za praisvorima *Zavere* predstavlja posebno poglavlje jednog fantastičnog i zapletenog romana. (Reč roman pojavljuje se ovde po drugi put, sa punom svešću o značenju i težini te reči. Samo načelo ekonomičnosti sprečava ovu povest, koja je samo parabola o zlu, da se razvije do čudesnih razmera romana, čija bi se radnja odvijala u neizvesnom trajanju, na ogromnim prostranstvima evropskog kontinenta, do Urala i iza Urala, kao i obe Amerike, sa nebrojenim protagonistima i milionima mrtvih na pozadini nekog stravičnog pejzaža.) To poglavlje, žalosno shematizovano i ogoljeno – poput onih rezimea u časopisima gde se suština značajnih dela reducira na голу intrigu – moglo bi se, dakle, svesti na sledeće:

Zavera ili Gde su koreni rasula evropskog društva nastala je negde u Francuskoj (kako je s pravom tvrdio Kruševan), u poslednjim godinama prošlog veka, u vreme punog zamaha Drajfusove afere, koja je podelila Francusku na dva protivnička tabora. Taj tekst, sa tipičnim slovenskim obrtima i greškama (onaj famozni tekst na čijoj se prvoj strani nalazila golema mrlja od mastila, mrlja nalik na „krvav pečat Antihrista“) svedoči da je autor ovog falsifikata bio neki Rus. Kao što svi putevi vode u Rim, kaže Burcev, tako sva svedočenja u vezi sa nastankom prve verzije *Zavere* (one koja je sramno opelješila i obesmisliła Žolijevu knjigu) vode do izvesnog Račkovskog – „talentovanog i zlokobnog Račkovskog“ – šefa ruske tajne policije u Parizu. Taj se Račkovski, tvrdi Nilus, nesebično borio protiv svih satanskih sekti ovoga sveta i „učinio je mnogo da se potkrešu kandže Hristovih neprijatelja“. Izvesni Papus, koji je imao prilike da ga izbliza upozna, slika njegov portret načinom koji podseća, ne samo zbog velikih slova, na prozodiju simbolistâ: „Ako ga ikad u Životu sretnete, sumnjam da ćete imati u odnosu na njega i najmanje podozrenje, jer njegovo Držanje ne otkriva ništa od njegovih mračnih funkcija. Krupan, dinamičan, uvek sa osmehom na usnama, s bradom u vidu konjske potkovice, živih očiju, on pre liči na kakvog Sjajnog Veseljaka nego na nekog ruskog Korinćanina. Bez obzira na vrlo upadljivu slabost koju gaji prema Malim Parižankama, to je nesumnjivo najspretniji Organizator koji uopšte postoji u Deset Evropskih Prestonica.“ (*L'Écho de Paris*, 21. novembra 1901.) Baron Taube, koji je nekih deset godina posle revolucije pokušao u knjizi *Ruska politika* da objasni, u prvom redu sebi, uzroke poraza Imperije, i da ukaže na značajnu ulogu tajne policije u tim zbivanjima, imao je takođe prilike da ga upozna. „Njegov način pomalo preteranog dodvoravanja, kao i njegov umilni govor – poput kakvog golemog mačka koji oprezno skriva svoje kandže – mogli su samo na trenutak da priguše u meni jasnu i temeljnu viziju tog čoveka, njegovu finu oštroumnost, njegovu nepokolebljivu volju i njegovu duboku odanost interesima Carske Rusije.“

Životni put tog čoveka nepokolebljive volje otkriva nam jednu na izvestan način tipičnu sudbinu; to kretanje iz leva u desno ili iz desna u levo po ideološkoj ravni danas je već opšte mesto evropske inteligencije, i dokaz da u dijalektici ljudskog razvoja nema konstante. Račkovski u svojoj mladosti prisustvuje tajnim studentskim kružocima gde se, u poluglasu, čitaju zabranjene knjige i proglaši, vode tajni razgovori i tajne ljubavi ozarene svetlošću neke nejasne budućnosti, a „romantika revolucije jedini je program“. S nakrivljenom kapom, nabijenom na čelo, ulazi preko tajnih prolaza u mračne podrumе gde miriše štamparska boja, slažu se pamfleti bojom *sang de beuf* i otiskuju lažne isprave

---

svedoči o stvarnom postojanju zagrobnog sveta i o životu duhova.“ (Knjaz N. D. Ževahov: *Sergej Aleksandrovič Nilus*. Kratkij očerk žiznji i dejateljnosti. Novi Sad, 1936.)

sa lažnim imenima punim fantazije. To je život pun zamki, opasnosti i zanosa, kada se, po ugovorenoj lozinki, primaju na prenočište nepoznati u bradu zarasli muškarci i devojke belih ruku koje iz skupocenog krzna izvlače nimalo damske revolvere. Jedan takav u bradu zarasli muškarac zažagrenih očiju, koji je svu noć probdeo pušeci u mraku, prijavio je negde tokom zime 1879. planove atentatorâ, „posumnjavši u celishodnost podmetanja bombe u župnu crkvu“. Račkovski – koji je ovom kolebljivcu poverio da je u tom istom ležaju prenoćio pre dva dana jedan od atentatora na generala Drentela – dospeva u ruke trećeg odeljenja carske policije. Tu se sad odvija scena dostojna Dostojevskog; procenivši ličnost optuženog, prokurator izlazi bez okolišenja sa svojim predlogom: ili će gospodin Račkovski prihvatiti saradnju sa policijom („U krajnjoj konsekvenci, *golubčik ty moj milyj*, policija nije manje odana stvari Rusije od revolucionara“), ili ... Račkovski se nije mnogo dvoumio. Između progonstva u Sibir („Sibir je, *ogurčik ty moj*, romantičan čak i kod Dostojevskog, ako se slažete sa mnom. Sibir je, dozvolićete, na izvestan način smekšan, takorekuć ututkan, kada se o njemu čita u toplim perinama“) i perspektive putovanja u Pariz („promena vizure, *dušenjka moja*“), izabrao je ovo drugo. Kao što je zapazio jedan od njegovih savremenika, slatkorečivost Račkovskog i njegov „umilni govor“ rodili su se tog februarskog dana godine 1879, kada je prihvatio prokuratorov predlog. „To je bio njegov prvi falsifikat, to oponašanje prokuratora, ta zaprepašćujuća mimikrija.“

Usputne stanice sad promiču kao gledane kroz prozor voza: nepune četiri godine posle hapšenja (i jednog lažnog boravka u tamnici), Račkovski je pomoćnik peterburškog načelnika Državne sigurnosti, a već iduće godine imenovan je šefom svih tajnih službi, sa sedištem u Parizu. Mreža koju je spleo širi se na mapi Evrope na prvi pogled sasvim konfuzno, sve dok se ne otkrije njena savršena arhitektonika: Pariz–Ženeva–London–Berlin. Jedan krak (ucrtan na mapi u njegovoj sobi) pruža se preko Uralskog masiva do Moskve i Petrograda, „nalik na aortu koja vodi do srca stvari“ – zapisuje jedan nostalgični savremenik.

Zahvaljujući laskanju, podmićivanju, uhođenju i oštroumnosti, kao i večerama „gde se šampanjac toči kao voda a ljudi brbljaju kao svrake“, Račkovski otkriva krajem 1890. godine tajnu revolucionarnu organizaciju koja fabrikuje bombe u radionici nekog bravara u pariskom predgrađu. Bombe su namenjene atentatorima u Rusiji. Treće odeljenje carske policije uspeva tako da pošalje u Sibir šezdeset trojicu terorista koje joj je izručio Račkovski. Prošlo je više od dvadeset godina (sibirski su uznici mahom već poumirali), kada Burcev, istražujući taj slučaj, otkriva mahinaciju: bombe su pravili pomoćnici Račkovskog, a radionica u predgrađu Pariza vodila se na ime jednog od njegovih francuskih saradnika.

To je bilo zlatno doba anarhista i „nihilista“, kaže Norman Kon, a moda ruktovornih bombi bejaše zahvatila Evropu i Rusiju podjednako. Danas već znamo sa pouzdanošću da je iza većine tih atentata (jednako onog kada je bačena bomba ispunjena ekserima na Poslanički dom, kao i one opasnije eksplozije u Liježu) stajao, kao skriveni Bog, naš „sjajni veseljak“, Račkovski. Uneti duh sumnje u Evropu i time je približiti Rusiji, bila je njegova opsesivna misao. „Nezadovoljan svojom ulogom šefa policije, ovaj je perfidni Rus igrao na kartu visoke politike ... Jer preteranoj ambiciji Račkovskog bilo je ravno još samo njegovo odsustvo skrupula.“

Račkovski je svojom nesumnjivom oštroumnošću ubrzo procenio da je efekat bačenih bombi sasvim relativan; pred besmislenim zločinima, ili pred zločinom čiji motivi nisu sasvim jasni, javnost čvrsto zatvara oči, kao pri jakom blesku munje: sa strahom i željom da se stvar što pre zaboravi. Iskustvo mu je pak govorilo da intrige mogu da izazovu eksplozije veće razorne moći od bombe. Ljudi su spremni da poveruju u svaku intrigu, pogotovu kada je vešto uperite u čoveka koji vam se sve dotle činio bez ikakve moralne mrlje. Pokvarenjaci ne veruju da postoje ljudi različiti od njih, nego samo oni koji su uspeli da se prikriju. „Dok dokažete lažnost klevete, proteći se, *dušenjka moja*, mnogo vode Senom.“ Njegovi biografi tvrde da je ovom rođenom intrigantu pisanje anonimnih pisama bilo omiljenom zabavom još iz gimnazijskih dana. Pisao ih je profesorima, drugovima, roditeljima, samom sebi. Sada, u svojoj novoj funkciji, prisetio se pogubnih efekata svoje mladalačke igre. Imajući na raspolaganju novac i štampu, počeo je da objavljuje pamflete u vidu ispovesti bivših revolucionara koji otkrivaju pozadinu svog razočaranja. Na takav bi pamflet odgovorio opet sam, pod nekim drugim imenom ... Zabuna koju je tako stvarao bila je paklena.

Povodom pamfleta potpisanog imenom „P. Ivanov“, Račkovski je jednom nesuđenom saradniku izložio svoje poznavanje mehanizma klevete i njenu efikasnost. „Dok se grejete spređa, *golubčik*, dotle vam zebe zadnjica. Kao pri logorskoj vatri. Jedan vam je flank, da tako kažem, uvek izložen. I tu postoje samo dva načina na koje čovek može da se brani, oba neefikasna. (Treći još niko nije izmislio.) Ili ćutite, verujući da ljudi neće uzeti ozbiljno laži koje se o vama šire – i to, ne zaboravite, *štampanim putem* – ili, indignirani, odgovarate na klevetu. U prvom slučaju, reći će: ćuti, jer nema šta da kaže u svoju odbranu. U drugom: brani se jer se oseća krivim. Ako se ne oseća krivim, kog vruga ima da se pravda? Kleveta se širi, *ogurčik moj milyj*, kao španska groznica.“ (Španska groznica bejaše u to vreme u modi.)

Falsifikovana verzija Žolijevog *Dijaloga u paklu*, proizvedena u „radionici Račkovskog“, dospela je u Nilusove ruke začuđujućom brzinom. „Taj susret dve srodne duše, dva fanatika, bio je neminovan“, beleži jedan savremenik. „Razlika između njih je bila jedino u tome što je Nilus u svom mističnom ludilu verovao u autentičnost *Zavere* kao što je verovao u Žitija Svetaca.“ Rukopis je dospelo do njega posredno, preko gospođe J. M. Glinke, koja je u Parizu priređivala spiritističke seanse i špijunirala ruske teroriste u egzilu. Ispovedajući se nekom novinaru, ona je zahtevala za sebe deo slave koji joj pripada. No kako je tom prilikom tvrdila da održava veze sa onim svetom i opšti sa preminulim članovima carske porodice, to je taj novinar njeno svedočenje uzeo sa dosta skepse. Ostaje, međutim, činjenica da je upravo gospođa Glinka bila ta koja je dostavila svoj primerak Kruševanu (onome koji će ga prvi objaviti u svojim novinama). Odatle će, videli smo, dospeti u Nilusove ruke.

Glasinge koje je širilo to „remek-delo klevete“ raznosile su se po svetu brzinom kakvom se šire samo zle glasinge i španska groznica. Ta je knjiga preko evropskog kontinenta dospela na Britanska ostrva, odatle u Ameriku, zatim, obrnutim putem, čak do Carstva izlazećeg sunca. Zahvaljujući svom misterioznom poreklu i potrebi ljudi da osmisle tokove povesti u svetu bez Boga, *Zavera* je postala brevijarom koji uči da iza svih poraza istorije stoji jedna „misteriozna, mračna i opasna sila“; ona drži u rukama sudbinu sveta, raspoložuje tajanstvenim izvorima vlasti, pokreće ratove i bune, revolucije i tiranije; ona je „izvor svih zala“. Francuska revolucija, Panamski kanal, Liga naroda, Versajski ugovor, Vajmarska Republika, pariski metro – njeno su delo. (*A propos*: taj metro nije ništa drugo do laguna pod gradskim zidinama pomoću koje će biti dignute u vazduh evropske prestonice.) Ta „okultna i neodgovorna organizacija“ plaća iz svojih mračnih fondova rušioce vere i zakona, na njenom se spisku vode Volter, Ruso, Tolstoj, Vilson, Lube, Klemanso, Eduard Sam, Lav Davidovič Bronštajn. Kao žrtve njenih intriga pali su car Aleksandar II, general Seliverstrov, nadvojvoda Ferdinand; njeni su članovi i izvršioци njene volje Makijaveli, Marks, Kerenski, B. D. Novski, pa i sam Moris Žoli (to je lažno ime, anagram, čije je poreklo lako dešifrovati u imenu Moris).

Najpotpunijim i najslavnijim izdanjem *Zavere* može se, bez sumnje, smatrati ono koje je, u četiri toma, objavljeno dvadesetih godina u Parizu; monsenjer Junius proveo je nad njim sedam godina rada, a posao je srećno okončao u svojoj osamdeset i drugoj godini. To je delo erudite, fanatika i poliglote, koji se nije libio da pod stare dane počne izučavanje slovenskih jezika, „izuzetno teških i bez veće neposredne koristi“, kako beleži jedan njegov biograf. U tom delu sabrana su sva dotadašnja znanja o tom predmetu, izvršeno je upoređenje francuskog prevoda sa ruskim, nemačkim i poljskim i svih njih međusobno, označene su neznatne lingvističke razlike, ukazano na mnogi *lapsus mentis* i *lapsus calami*, kao i na grube štamparske greške u ranijim izdanjima, greške koje katkad znatno menjaju smisao originala; tome su još pridodate biblijske paralele, koje nedvosmisleno osuđuju skandalozne tvorce te skandalozne knjige. („Njihova ruka ne bejaše vođena rukom milosrđa.“)

Njegov trud, može se reći, nije bio uzaludan. Svaki izdavač *Zavere*, ne samo u Francuskoj, svaki *ozbiljan* izdavač, koji se ne zadovoljava jeftinom i brzom slavom i ne misli samo na lako sticanje novca, od sada se za eruditne informacije obraća četvorotomnom izdanju monsenjera Juniusa. (Postoji velika verovatnoća da je izvesni A. Tomić koristio takođe podatke monsenjera Juniusa. Njegova će se verzija, pod naslovom *Prave osnove*, pojaviti u Splitu godine 1929; kao što se njima koristio i anonimni komentator koji se potpisivao kao *Patrioticus* i čiji će se prevod pojaviti u Beogradu, pet godina kasnije, pod nedvosmislenim naslovom *Ko potkopava čovečanstvo*.)

U Nemačkoj je verovanje u njenu autentičnost „nepokolebljivo i čvrsto kao kamen“; na toj se knjizi formira svest i patriotizam nekoliko naraštaja. Dok socijaldemokratski listovi dokazuju sa žestinom besmislenost optužbi iznesenih u tom opskurnom spisu, dotle se onaj deo štampe koji ne učestvuje u širenju opasnih glasinga opredeljuje za drugi

od dva mogućna stava („jednako neefikasna“): prelazi preko svega ćutanjem, smatrajući – pogotovu posle *Tajmsvog* otkrića – neosnovanom svaku dalju raspravu. Sasvim u skladu sa psihološkom procenom Račkovskog, i kao posledica ova dva protivurečna stava, jedan će u to vreme nepoznat (još nepoznat) slikar-amater napisati da je činjenica što se uporno dokazuje lažnost te knjige „upravo dokaz njene autentičnosti“ (*Mein Kampf*). Značajne godine 1933, kada je taj slikar-amater već *sasvim dobro poznat*, *Zavera* u Nemačkoj ima preko trideset izdanja, a kuća *Der Hammer* proslavlja koktelom prodaju svog stohiljaditog primerka.

Američki prevod, po Nilusovoj verziji, dostiže oko 1925. pola miliona primeraka, zahvaljujući u prvom redu podršci jednog visokotiražnog lista čiji je vlasnik Henri Ford, čovek koji je imao dve životne opsesije: automobile i tajna društva. U Latinskoj Americi ta će knjiga tokom dugih godina naći svoju korisnu primenu u žestokim stranačkim borbama i biće priručnikom fanatikâ, pogotovu među stanovništvom nemačkog porekla. Treće portugalsko izdanje (Sao Paolo, 1937, sa raspećem i troglavom zmijom na koricama) može se smatrati temeljnim; priređivač se koristio takođe argumentacijom mosenjera Juniusa, na kojoj počiva i Preciozijeva italijanska verzija iz iste godine. Novinski komentari, koje je izazvalo mađarsko izdanje (1944), popraćeno mudrovanjem nekog Lasla Ernea, imali su neposredan odjek: hitac ispaljen iz lovačke puške u prozore naše kuće. (Tako bi se, dakle, moglo reći da se stvar *Zavere* tiče i moje kože.)

Postoje ozbiljne sumnje da je ta knjiga izvršila snažan uticaj ne samo na negdašnjeg slikara-amatera, pisca čuvene knjige *Mein Kampf*, nego i na duh jednog anonimnog gruzijskog seminariste za koga će se *tek ćuti*. U treperavoj svetlosti sveća, za dugih snežnih noći sibirskog zatočenja, dok napolju zavija mećava, reči *Zavere* mora da su delovale na njega snažnije od Jevandelja.

Tako će jedan priručnik pisan za pouku renesansnog princa – preko Žolijeve filozofske reinkarnacije i prelomljen kroz Nilusovo krivo ogledalo – postati priručnikom savremenih samodržaca. Neki primeri iz Nilusa i istorijski refleksi toga štiva mogu da svedoče o sudbonosnom uticaju te lektire:

„Treba primetiti da je više ljudi sa zlim nego sa dobrim instinktima; stoga se u vladanju s njima postižu bolji rezultati nasiljem i strahovladom nego akademskim raspravama. Svaki čovek stremi vlasti, svaki bi želeo da postane diktator samo kada bi mogao, no pri tom retko ko ne bi bio spreman da žrtvuje blagodeti svih radi postizanja sopstvene blagodeti.“ (*Zavera*, str. 216)

Ili:

„Naše je pravo u sili. Reč pravo puna je odgovornosti i ničim dokazana misao. Gde počinje pravo? Gde se ono završava? U državi u kojoj je slaba organizacija vlasti, oslabljeni vladar i zakoni, obezličeni umnožavanjem prava od strane liberalizma, ja

crpem novo pravo – ustremiti se po pravu jačega i razneti u paramparčad sav postojeći poredak i ustanove.“ (218)²

U rešavanju zamršenog pitanja da li delo prethodi reči ili je delo samo senka reči, neki citati iz *Zavere* mogli bi nas navesti da poverujemo u idealističku varijantu. Nauk što su ga iz te lektire stekli budući tirani pretvoriće se u živu i postojanu praksu:

„Naša je dužnost da u celoj Evropi, a posredstvom nje i na drugim kontinentima, izazovemo nemire, razdore i neprijateljstva. To će biti od dvostruke koristi: u prvom redu, držaćemo u respektu sve demokratske države, dokazujući im da možemo po svojoj želji da izazivamo rasulo i da promenimo njihov društveni poredak ... S druge strane, intrigama ćemo pomrsiti konce koje smo razvukli po svim državnim kabinetima našom politikom, ekonomskim ugovorima i državnim obavezama.“ (235)

Nikad u istoriji ideja nije misao filozofa namenjena vladaru našla verniji odjek i ispunjenje.

„Politika nema ničeg zajedničkog sa moralom. Državnik koji upravlja moralno jeste nepolitičan i zato mu nije mesto na čelu države ... Iz zla koje smo primorani sada da vršimo, proizići će dobro nepokolebljivog vladanja: pravilni put mehanizma narodnog bića, koji je sad narušen liberalizmom ... Rezultati opravdavaju sredstvo. Obratimo stoga pažnju u našim planovima ne na dobro i moralno, nego na nužno i korisno.“ (218)

„Postaraćemo se da protiv nas više ne bude komplota. Stoga ćemo nemilosrdno kažnjavati sve one koji se našoj vlasti suprotstave s oružjem u ruci. Za svaki pokušaj osnivanja bilo kakvog tajnog društva biće određena smrtna kazna. Ona društva koja su nam služila i koja nam još služe raspustićemo a njihove članove poslati na od Evrope daleke kontinente ... A da bi se skinuo oreol časti sa političkih prestupa, krivce ćemo staviti na okrivljeničku klupu zajedno sa lopovima, ubicama i svakovrsnim odvratnim i groznim prestupnicima. Tada će javnost sliti u svojoj predstavi tu vrstu prestupa sa bilo kojim drugim zločinom i odnosiće se prema njemu sa istim prezirom.“ (268)

Godine 1942 – trideset i šest godina nakon pojave Kruševanovih članaka u peterburškim novinama – jedan svedok zločina zapisuje u svoj dnevnik: „Ne mogu da shvatim na osnovu kakvih se sudskih odluka vrše ova ubistva. Sasvim otvoreno, kao na kakvoj sceni, ljudi ubijaju jedni druge.“

Scena je međutim stvarna, kao što su stvarni i leševi.

„Kao bazalni stubovi“ – zapisuje nesrećni Kurt Gerštajn – „ljudi još stoje uspravno, nemajući ni najmanjeg mesta da bi se srušili ili nagnuli. Čak i u smrti, još se mogu prepoznati porodice, po stisku ruku. S mukom ih rastavljaju, kako bi ispraznili prostoriju za nov tovar. Onda bacaju modra tela, vlažna od znoja i mokraće, nogu uprljanih izmetom i menstrualnom krvi. Dvadesetak radnika proveravaju usta, otvarajući ih pomoću gvozdениh poluga. Drugi proveravaju anus i genitalne organe, tražeći novac,

---

² Emfaza ovih rečenica svedoči o uticaju koji je *Zavera* izvršila na izvesnog doktora Destuša, pisca pamfleta *Bagatele za jedan masakr*.

dijamante, zlato. Zubari čupaju kleštima inleje, mostove, krunice. Nasred kruga stoji kapetan Virt ...“

Nasred kruga stoji kapetan Virt. U gornjem džepu vojničke bluze, na levoj strani, drži primerak *Zavere* u kožnom povezu, izdanje *Der Hammera* iz godine 1933. Negde je pročitao da je ta knjiga spasla na ruskom frontu mladog podoficira: metak ispaljen iz snajperske puške zaustavio se između stranica, tik iznad srca. Ta mu knjiga uliva sigurnost.

(Iz Post scriptuma)

Knjiga kraljeva i budala *bila je u prvi mah zamišljena u formi eseja, što je ostavilo na njoj vidne tragove. Namera mi je bila da izložim ukratko istinitu i fantastičnu, „do neverovatnosti fantastičnu“, povest nastanka Protokola Sionskih mudraca, njihov suludi uticaj na generacije čitalaca i tragične posledice do kojih je to dovelo; predmet koji me, kao parabola o zlu, već godinama zaokupljao (o čemu svedoče neke stranice Peščanika). Da, dakle, jednim istorijski proverenim i manje-više poznatim primerom dovedem pod sumnju ustaljeno mišljenje da knjige služe samo dobru. Svete su knjige, međutim, kao i kanonizovana dela gospodarâ mišljenja, poput zmijskog otrova; one su izvor moralnosti i bezakonja, milosti i zločina. „Mnoge knjige nisu opasne. Opasna je samo jedna.“*

Taj zamišljeni esej o Protokolima raspao se sam od sebe onog časa kada sam pokušao da dopunim, da domislim, one delove te mutne povesti koji su do dana današnjeg ostali u senci i koji, po svoj prilici, neće nikad biti razjašnjeni; kada se, dakle, stavila u pokret „ona barokna potreba inteligencije koja nastoji da ispuni praznine“ (Kortazar) i kada sam rešio da oživim i one likove koji su ostali u mraku: u prvom redu tajanstvenog ruskog emigranta – koji se u priči zove Belogorcev – i još tajanstvenijeg X.-a, čija je uloga bila, kao što se čitalac uverio, od prvorazrednog značaja u razrešenju misterije Protokola. Esaj je izgubio svoje žanrovsko značenje eseja onog časa kada sam shvatio da se u istraživanju te teme, na planu činjenica, već ne može ići dalje, i kada sam počeo da zamišljam događaje onako kako su se mogli dogoditi. Tada sam čista srca promenio naziv „Protokoli“ u „Zaveru“. Započeta na marginama činjenica – ne izneveravajući ih sasvim – priča je počela da se razvija upravo na mestima gde su podaci bili nedovoljni a fakta nepoznata, u polumraku gde stvari zadobijaju pomerene senke i oblike.

Radi dramatičnosti pripovedanja, kako bi rekao Borhes, neke sam detalje izostavio ili dodao. „Kad pisac nazove svoje delo romanom (romance)“, kaže N. Hotorn, „jedva da i treba napomenuti da on time želi da zatraži izvesnu slobodu kako u pogledu oblika dela tako i u pogledu njegove građe.“ Ta tvrdnja, treba li reći, odnosi se u potpunosti i na pripovetku.

*Upućen će čitalac, verujem, prepoznati bez teškoća u Zaveri famozne Protokole, kao što će lako identifikovati i one koji se kriju pod imenom „zaverenika“ i „satanske sekte“. Iz golemog materijala o Protokolima (koji uglavnom prenose, sa neznatnim izmenama i dopunama, i sa različitom tendencijom, jednu te istu dokumentaciju) treba izdvojiti knjige *Normana Kona*, *Ju. Delevskog*, kao i Apokalipsu našeg doba *Anrija Rolena*: ona je ne samo osnovni izvor za svako istraživanje ove teme nego i naravoučenije ili logični post scriptum za ovu priču: ta je knjiga, kao još jedna od žrtava „Zavere“, bila spaljena od*

nemačkih okupacionih vlasti u Parizu! Dovitljiv će čitalac u spisku Belogorčevih knjiga razabrati i neke naslove koji se takođe odnose na ovaj predmet.

Čitaoca bi mogla interesovati ličnost „nesrećnog Kurta Gerštajna“, koji se pojavljuje na kraju priče. Taj je „tragični heroj nemačkog otpora“ bio doneo smelu odluku da se učlani u SS-pokret kako bi pokušao da sabotira iznutra delo eksterminacije. „Njegova tehnička iskustva omogućila su mu da se priključi 'higijenskoj sekciji' sanitarne službe Vafen SS-a, sekciji koja je, pod vidom dezinfekcije, imala zadatak da usavršava otrovne gasove. Kao inženjer-stručnjak posetio je, u leto 1942, koncentracioni logor Belzec, na koji se odnosi ovo njegovo svedočenje. Nastojao je potom da alarmira svetsko javno mnjenje i uspeo je da stupi u kontakt sa jednim švedskim diplomatom, baronom fon Oterom ... Pokušao je, takođe, da bude primljen od papskog nuncija u Berlinu, ali je bio odbijen ...“ Kraj mu je bio isto toliko tragičan koliko i apsurdan: „Maja 1945, zarobile su ga francuske trupe i strpale u zatvor Šerš-Midi, gde je ovaj usamljeni i beznadežni borac izvršio samoubistvo, jula te iste godine.“ (Léon Poliakov, Bréviaire de la haine, P., 1951, na osnovu studije M. H. Krausnicka, Dokumentation zur Massenvergasung, Bonn, 1956.) Gerštajn je svoje svedočenje beležio na francuskom, zbog diskrecije, a valjda i zbog toga što mu je kapetan Virt bio ogadio njegov sopstveni jezik.

(Iz knjige *Enciklopedija mrtvih*)